Mihaela VLĂSCEANU
(Universitatea de Vest
din Timişoara)

Arta practicată de ordinele catolice din Banat. Studiu de caz: biserica mănăstirii franciscane Maria Radna din Lipova

Abstract: (*Art of the Religious Orders in the Banat. A Case Study: the Franciscan Monastery Church in Radna (Lipova)*) A clear case of stylistic import of Baroque influences, having Central European descend, the Franciscans promoted an art with a mission. Among the catholic orders who settled in the Banat province of the eighteenth century, the Franciscans regarded the Baroque as an instrument of faith, a clear case of devotional art where the church interior becomes a stage where monk artists like Joachim Eisenhut, Juniperus Stilp, Franz Wagenschon perform their artistry. The religious congregation used the rhetorics of the Baroque to make the unvisible-visible as the church dedicated to Mary from Radna (Lipova) depicts on the dome one of the most abstract images in art: the assumption of the Virgin. Promoters of the style in a late stage of evolution, the Franciscans from the Banat played a decisive role in forming the provincial Baroque.

Keywords: *Baroque*, *art*, *pilgrimage church*, *Franciscan order*, *the Banat*

Rezumat: Dintre ordinele catolice ce au modelat prin arta practicată spațiul sacru în secolul al XVIII-lea, franciscanii sunt după iezuiți cei care au vĂzut în stilul baroc un instrument al credinței, interiorul bisericilor edificate în Banat devenind o scenă pe care pun în practică noua retorică prin creația unor călugări deveniți și promotori ai artei: Joachim Eisenhut, Juniperus Stilp, Franz Wagenschon. Un caz evident de import stilistic din centrul imperiului habsburgic este și mănăstirea Maria Radna din Lipova unde călugării franciscani realizează o capodoperă a artei baroce provinciale cu trimiteri la iconografia Contrareformei religioase, centrul cupolei ilustrând *Ridicarea la cer a Mariei*, în timp ce mobilarea interiorului cu altare și scenografia direcționată către atragerea credincioșilor fac din acest monument un model oficial al barocului provincial.

Cuvinte-cheie: *baroc*, *artă*, *biserică de pelerinaj*, *ordinul Franciscan*, *Banat*

Despre arta practicată de ordinele religioase catolice în Banat s-a scris din diverse perspective: de la istorii ale ordinelor şi ale venirii acestora în provincia imperială Banat la începutul secolului XVIII, la studii dedicate arhitecturii pe care au edificat-o în această zonă de graniţă, a sculpturii ce a îmbogăţit vizual interiorul acestor edificii şi a picturii pandante ce nu lipsea din organizarea lumii ca o scenă, principiu esenţial ce defineşte barocul în spaţiul central european. Acest studiu, deşi reia o serie de analize făcute la momentul editării sintezei de sculptură barocă din Banat (Vlăsceanu 2005) se orientează către ordinul cu cele mai multe realizări, un adevărat promotor al stilului oficial al secolului al XVIII-lea, stil ce din punct de vedere formal acoperă

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)

normele şi conţinutul barocului central european. Ideea acestui studiu a rezultat din cercetarea efectuată asupra patrimoniului artistic baroc din Banat unde componenta religioasă catolică a avut rolul determinat în stabilirea unor repere, în promovarea formelor şi conţinuturilor artei baroce central-europene, în implementarea unor norme stilistice ce vor sfârşi prin preluări în diverse medii distanţate de principiile artei catolice, cum este cazul artei ortodoxe a perioadei, arhitectura şi pictura şi decoraţia sculpturală fiind consonante cu fenomenul artistic novator pentru debutul secolului XVIII în provincia imperială Banat.

Investigarea componentei artistice aflate sub directa promovare şi aplicare a ordinului Franciscan în segmentul de timp situat la jumătatea secolului XVIII aduce noi aprecieri ale patrimoniului existent din perspectiva istoricului de artă, care nu este una subiectivă, ci mai degrabă produce efecte integratoare în evoluţia şi diseminarea stilului european cu manifestări provinciale atât de particulare. Demersul debutează cu analiza surselor istorico-arhivistice existente la care se adaugă analiza stilistică a monumentului reprezentativ pentru istoria artei baroce din Banat: ansamblul mânăstiresc şi biserica Maria Radna din Lipova. Ca orice cercetare actuală, studiul debutează cu analiza surselor edite şi de arhivă asupra subiectului, care menţionează Radna-Lipova (Bleahu 2001: 48) ca loc de pelerinaj încă din sec. XVII.

Din categoria studiilor monografice dedicate provinciei imperiale cea a lui Francesco Griselini şi Johann Jacob Ehrler pomenesc monumentul şi fac aprecieri legate de importanţa bisericii în contextul istoric al secolului ce a marcat evoluţia Banatului pe coordonate moderne diferite de cele ale evului mediu târziu.

Studiul este conceput ca o investigare direcţionată pe două paliere: impactul ordinului în plan artistic prin numeroasele comenzi realizate în Banatul sec. XVIII, franciscanii devenind adevăraţi promotori şi creatori de forme ale barocului, fie că e vorba de arhitectură, sculptură sau pictură cu o detaliere amănunţită a fenomenului artistic denumit barocul franciscan în Banat şi valorificarea informaţiilor scrise despre tematica propusă spre analiză. Consideraţii stilistice asupra monumentului se adaugă din perspectiva reactualizării şi valorificării valenţelor unui stil ce a modelat aspectul provinciei Banat prin forme devenite norme (Vlăsceanu 2011, Vlăsceanu 2017) analiza fiind direcţionată către aspectele definitorii ale barocului franciscan şi al creatorilor acestui stil în contextul sec. XVIII.

Prima menţiune documentară ce face referire la edificarea unei biserici pe locul actualei bazilici aparţine evului mediu când Carol Robert de Anjou construieşte o mănăstire şi biserică pe care le dedică unchiului său – Sf. Ludovic de Toulouse", ambele fiind gestionate de ordinul franciscan. În perioada ocupaţiei otomane, documentele menţionează gestul de pioşenie făcut de o văduvă ce ridică o capelă pe dealul din Radna, ce va deveni loc de refugiu şi credinţă pentru călugării franciscani. În secolul XVII, toleraţi de către turci, fraţii bosniaci ai ordinului pătrund în Banat devenind îndrumătorii credincioşilor catolici. Capela franciscană este incendiată în 1695 de către soldaţi otomani, moment surprind de copita afundată în dala bisericii. În secolul XVIII, istoriografia surprinde datele de referinţă în evoluţia edificiului romano-

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)

catolic: anul 1723 când se construieşte o biserică mai mare", 1743-1747 se construieşte mănăstirea cu cele două aripi, modificare necesară datorită creşterii numărului de călugări, pentru ca în 1756 să fie pusă piatra de temelie a actualei biserici, ce trebuia să adăpostească un număr tot mai mare de credincioşi. Franciscanii din provincia Bosnia fondează o biserică şi o mănăstire între 1733-1736 la Timişoara pe care în 1788 o vor ceda colegiului ordinului piariştilor mutaţi de la Sântana (judeţul Arad) la Timişoara (Buzilă, Vârtaciu, 1995, 6-7).

Franciscanii Salvadorieni sunt pomeniţi la Timişoara unde îşi edifică biserica şi mănăstirea între 1754-1755 (Preyer 1998, 192), iar fraţii minoriţi ai aceluiaşi ordin sunt consemnaţi cu activitatea de edificare a bisericii în 1732, lăcaş de cult ce primeşte hramul patronului spiritual al Banatului: Sfântul Nepomuk.

Lucrarea monografică dedicată mănăstirii ce cuprinde un istoric exhaustiv şi o colecţie de documente este cea publicată de fostul episcop al Diecezei Romano-catolice de Timişoara, Msgr. Dr. h. c. Martin Roos (Roos 2004), o lucrare întocmită după modelul riguros ştiinţific consacrat de istoriografia contemporană. Un alt studiu monografic integrator, publicat în 2011 de către Timea Lelik şi Claudiu Călin avea să stabilească reperele documentare şi stilistice ale evoluţiei seculare a monumentului analizat (Lelik, Călin 2011).

Arhitectul edificiului rămâne anonim, fiind consemnate în arhiva mănăstirii informaţii despre P. Blasjie Abramovic, guardian al conventului de la Radna ce în 1758 a fost însărcinat cu supravegherea lucrărilor de construcţie a noii biserici. În sprijinul acestei consemnări, stă titlul de *Inspector Aedificii*, menţionat de aceleaşi surse (Lelik, Călin 2011, 43). Singurele dovezi ale prezenţei unor meşteri ce menţionează specializarea rămân pentru perioada în discuţie registrele de botez şi înmormântare, printre numeroase exemple amintind de Carl Borromaus Vogl – pietrar (*lapicida*), decedat la Lipova în 1771, personaj ce apare pe documentul aşezat la piatra de temelie a bazilicii, în 1756: *operis huius Radnensis substitutus gratiosus* (Lelik Călin 2011, 43).

Cu o planimetrie ce aminteşte de alte soluţii arhitecturale consacrate pe plan central-european, complexul de la Radna este format din biserică şi mănăstire, edificiul bisericii având un plan de tip sală amplă cu absida decroşată orientată nord-vest, faţada fiind orientată sud-est. Cu dimensiuni ce nu mai pot fi întâlnite pe teritoriul Banatului (56,2 m lungime, 19,8 m înălţime navă) în secolul XVIII, biserica îmbină în parament materiale precum piatra şi cărămida arsă.

Decoraţia interioară (sculptură şi pictură murală) face obiectul studiului de caz realizat. Stilul baroc al acestor creaţii face trimitere la valenţele eclectice ale stilului central european, stil introdus de ordinele catolice în Banat, ca promotori ai artei ce reflecta ideologia puterii statale creştine victorioase împotriva aniconismului promovat de protestanţi. Barocul ordinelor religioase în Banat devine o ilustrare a experienţelor mistice, a dramei, a suferinţei unui secol dominat de pericole reprezentate de războaie, molime şi foamete. Stilul caracteristic Contrareformei religioase pe plan central european ajunge să exprime în contextul istoric al sec. XVIII bănăţean ideologia

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)

Iluminismului, făcând din manifestarea sa târzie o variantă locală, diferită de expresia central-europeană. Manifestat într-o perioadă în care pe plan central european se impunea stilul neoclasic, barocul din Banat devine o sinteză a etapelor cronologice ce delimitează stilurile în faza timpurie, matură şi târzie, având capacitatea de a suprima diferenţele şi a prezenta viziunea pe deplin transformată în ceea ce istoriografia de specialitate numeşte barocul târziu clasicizant. Fie că e vorba de etapa corespunzând domniei lui Carol al VI-lea, a Mariei Tereza sau a fiului reformator Iosif al II-lea, barocul secolului XVIII este oficial şi unitar în ce priveşte ctitoriile imperiale (catedrala catolică din Timişoara, biserica din Lennauheim). Influenţele pe care conciliul de la Trento le-a avut în plan artistic se observă în aranjarea interioarelor bisericii catolice pentru ca credinciosului să-i fie captate toate simţurile: văz (prin organizarea spaţială a arhitecturii, folosirea sistemelor de boltire precum bolta a vela pe dublouri, cupole eliptice), auz (prin cuvântul rostit de preot din amvonul suspendat pe perete), dar şi muzica cântată la orgă şi mirosul (prin arderea tămâii şi a lumânărilor), toate conlucrând în crearea atmosferei cu încărcătură haptică.

Sculptura de altar a bisericii Maria Radna a făcut obiectul analizei în cadrul sintezei publicate de autoare în 2005, cu toate acestea revenim asupra subiectului din perspectiva prezenţelor europene în peisajul provincial imperial, nume ce sunt atestate de documentele de arhivă, cum sunt: Juniperus Stilp, semnatari ai lucrărilor ce le efectuează pentru comanditarul religios, unii dintre ei evidenţiaţi chiar din rândul ordinului franciscan. Altarul principal deţine rolul principal în scenografia interioară a bisericii, rol atribuit de Carol Borromeus în tratatul său. Altarele secundare contribuie din plin la crearea unei scene pe care se desfăşoară cu teatralitate serviciul religios. Recuzita barocului foloseşte toate genurile artistice pentru a recrea lumea divină, face istoria religioasă prezentă, fiind prezentate acele scene care au un impact emoţional mai mare, o adevărată artă devoţională.

Altarul principal al bisericii Maria Radna, se păstrează fragmentar în forma originală (părţi însemnate fiind donate bisericii din Belotinţ în 1895), autentică fiind structura de lemn cu coloane şi statuile frontonului cu Dumnezeu Tatăl şi Fiul, precum şi statuile sfinţilor Ioachim şi Ana (Lelik, Călin 2011, 64). Din punct de vedere formal, altarul este dezvoltat după o secţiune uşor semicirculară în lăţimea absidei având trei registre: un *stipes* profilat ce susţine tabernacolul străjuit de statuile a doi heruvimi rampanţi pe console, registrul median cu tabloul votiv dedicat Fecioarei plasat în intercolonament, de o parte şi de cealaltă a coloanelor lise cu capitel corintic dublate de pilaştri, pe postamente sub formă de baluştrii fiind plasate statuile supradimensionate ale părinţilor Mariei – Ana şi Ioachim redaţi conform iconografiei tradiţionale, în timp ce registrul superior a fost decorat în centru cu simbolul Sfintei Treimi. Executat între 1758-1767, altarul principal a fost semnat de meşterul consemnat în arhiva mănăstirii ca *faber arcularius* – Fr. Joachim Eisenhut Roos 2004, 305). Călugărul franciscan realizează o compoziţie unitară, un altar dispus după o secţiune semicirculară decorând întregul hemiciclu, frontonul ocupând conca absidei până la jumătatea înălţimii. Desfăşurat în două registre

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)

conform uzanţei cu coloane lise cu capitel compozit ce pornesc direct din paviment marcând plastic tabloul votiv şi flancurile evazate ale altarului. Antablamentul cu cornişă puternic profilată şi frontonul format din volute afrontate pe care au fost plasaţi doi *putti* în atitudini devoţionale încadrează fereastra ce transpare din cercul de raze şi motivul *Ohrmuschel* flancat de statuetele Tatălui ceresc cu globul pământesc şi a lui Christos cu crucea. Joachim Einsenhut semnează acest altar: *Ef(factuator) F(rater) M(uratorium) M(a)g(ister) Radnam, 1763* (Roos 2004,100). Analogii formale putem identifica în structura şi decorul altarului principal al bisericii romano-catolice din Iosefin (Timişoara), decorată în perioada dinamică a rococoului terezian.

Foto 1. Altar principal şi altare laterale în corespondenţa absidei - biserica Maria Radna din Lipova (sec. XVIII); foto arhiva diecezană romano-catolică din Timişoara

În preajma acestei date este menţionat la Radna un alt sculptor, călugăr franciscan – Juniper Stilp (sau Stelpp) chemat pentru a ajuta la terminarea altarelor laterale, contribuind prin activitatea sa şi la alte biserici din zonă. Acestea sunt

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)

realizate după planurile întocmite de acelaşi Ioachim Eisenhut, dar din lipsă de fonduri sunt terminate abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea cu fonduri donate de comerciantul de sare din Arad Matthaüs von Salbeck (Roos 2004, 110). Un alt *statuarius* menţionat este Pankranz Teni (Demy) care lucrează la mobilierul liturgic al ansamblului până în 1781, an ce apare menţionat în registrul defuncţilor (Roos 2004, 107). O altă menţiune interesantă este cea legată de asamblarea altarului atribuită „unor meşteri din Oradea" (Roos 2004, 110), dovadă că exista un schimb de meşteri şi că şantierele franciscane ofereau comenzi în această perioadă. Ca şi structură compoziţională altarele laterale, consonante în aspectul scenografic, ilustrează un aspect formal (apropiat de concepţia neoclasică: simplitate arhitecturală, tabloul votiv flancat de pilaştri canelaţi cu capiteluri compozite, antablamentul încununat de fronton triunghiular decorat în colţuri cu acrotere. Cele două altare sunt identice din punct de vedere formal, la cel de-al doilea altar tabloul votiv ilustrând *Logodna Fecioarei* a fost executat în 1781 de către Franz Wagenschön (Roos 2004, 107) cel ce realizează şi pictura murală pe cupolă. Icoana Maicii Domnului tipărită pe hârtie în Italia primită în 1668 de călugării franciscani este decorată cu o ramă de argint, opera orfevrierului vienez Joseph Möser din 1771.

Foto 2. Icoana miraculoasă a Mariei încadrată de rama din argint realizată de orfevrierul Joseph Möser, 1771; foto arhiva diecezană romano-catolică din Timişoara

Ca piesă de mobilier liturgic, amvonul îşi găseşte locul în consolă pe latura nordică evocând printr-o plastică figurativă aparţinând barocului târziu clasicizant

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)

aspecte ale stilului deja consacrate. Pe cupa amvonului sunt redaţi cei patru evanghelişti cu cărţile (simboluri ale activităţii lor, sunt înveşmântaţi cu tunici lungi drapate în planuri largi, aşezaţi pe cordonul ce înconjoară cupa învelită de panglică / motiv ornamental aparţinând repertoriului neoclasic dublată de o ghirlandă de lauri. În centrul cupei pe un panou decorat în tehnica bazoreliefului a fost realizată de către autorul necunoscut scena în care Sfântul Martin călare este înconjurat de cerşetori. Coronamentul are în vârf statuia lui Iisus în ipostaza de *Salvator Mundi* (cu globul şi crucifixul) aşezat pe un conglomerat de nori stilizaţi din stucatură, flancat de doi *putti* rampanţi (capacul de rezonanţă). Parapetul este consonant stilistic şi prezintă motive ornamentale specifice barocului: draperii stilizate cu ciucuri. Şi în acest caz, documentaţia referitoare la amvon menţionează donatorul în persoana lui Márton Klempay din Arad (Roos 2004, 305).

Pictura murală realizată pentru ansamblul arhitectural este datorată unui alt nume consacrat, prezent pe mai multe şantiere, şi anume Franz Wagenschön, care realizează o compoziţie spaţială adaptată principiilor geometriei eliptice ale cupolei, care este după toate normele barocului o formă dinamică ce accentuează mişcarea şi conferă dinamică şi spaţialitate reprezentărilor. În contextul comparativ se cuvine a menţiona creaţia autorului în alte centre deopotrivă importante pentru evoluţia artei perioadei, şi avem în vedere cazul catedralei din Oradea unde F. Wagenschön pictează folosindu-se de tehnica *trompe l'oeil* forme în spaţiu, nori învolburaţi şi apoteoze cu aceeaşi vivacitate cromatică şi sugestii spaţiale ce fac trimitere la formaţia sa în medii artistice central-europene. Ce subiect este mai potrivit decât apoteoza Mariei, în formula în care acel *chiasmus* figurat tridimensional introduce privitorul în lumea nevăzută, figurată în locul ocupat în iconografia răsăriteană Pantocratorului (cu o iconologie ce trimite la Cerul văzut)? Din punct de vedere tehnic, al sistemului de boltire, cupola bazilicii este dezvoltată din careul pătrat de bază şi racordată la acesta prin intermediul pandantivilor. Centrul cupolei a fost pictat de F. Wagenschön cu o scenă tipic barocă: Ridicarea la cer a Mariei (*Assumpta est Maria in coelum, gaudent angeli*). Registrul superior al scenei face trimitere la Eva, personajul vechi testamentar ce o prefigurează pe Maria, Păcatul strămoşesc – Adam şi Eva în grădina Raiului fiind poziţionată în registrul superior al compoziţiei eliptice, cel median fiind ocupat de Maria în ipostaza de *Regina Coeli* ajutată în ascensiunea ei la cer de heruvimi şi îngeri, dispuşi cu dibăcie de autor în *raccourciouri* premeditate, Maria fiind *auxilium christianorum*, anticipare a învierii celorlalţi creştini. Registrul de jos e rezervat apostolilor adunaţi la Ierusalim în jurul mamei lui Isus, figuraţi cu atitudini devoţionale studiate, povestind. Conform tradiţiei creştine, când apostolii au încetat să povestească, Maria a adormit. Pictura cupolei celebrează astfel prezenţa Mariei între oameni, în slava cerului. Din punct de vedere iconografic ridicarea Mariei în slavă este pusă în pandant cu învierea lui Christos. Elementele de peisaj contribuie la atmosfera triumfală, încărcată de nuanţe şi tonalităţi ce sporesc prin contrast drama şi dispoziţia centrifugă a norilor învolburaţi.

Toate genurile artistice reuşesc să folosească de imaginile religioase ca pe un instrument operând la nivelul conştiinţei colective profund influenţată în sensibilitatea

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)

sa, sculptura constituind împreună cu arhitectura şi pictura un tot unitar, arta barocă practicată de franciscani fiind un bun exemplu în această evoluţie a stilului în secolul XVIII, configurând ceea ce în istoriografia de specialitate face referire la conceptul de artă totală. Aspectele particulare, zonale dar şi cronologice ce conferă stilului baroc o identitate aparte se identifică în acest studiu de caz prin valenţe moderne, ce transcend secolul XVII în care au fost elaborate şi prind contur în provincia ce a configurat una din variantele locale, provinciale ale stilului baroc.

Foto 3. Ridicarea la cer a Mariei - tematica cupolei bisericii Maria Radna din Lipova, Franz Wagenschön.

Monumentul franciscan reflectă viziunea integratoare a ordinului ce la consacrat, într-o fază oficială de pătrundere şi răspândire a principiilor barocului central-european, evidenţiind un alt fenomen identificat în provincia imperială, şi anume consacrarea unor artişti din rândul călugărilor. Acest lucru face din şantierul bisericii Maria Radna o importantă manifestare a barocului provincial, cu analogii stilistice atât în Europa cât

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)

şi în provinciile vecine unde franciscanii au promovat idealurile de credinţă prin artă, Transilvania şi Ungaria.

Referințe bibliografice

Bleahu, V. 2001. *Monografia oraşului Lipova din judeţul Arad*. Timişoara: Editura Marineasa.

Griselini, Fr. 1984. *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*. Timişoara: Editura Facla.

Lelik, T., Călin C. 2011. *Maria Radna. Mică monografie istorică şi artistică a bazilicii papale şi a complexului monastic*. Arad: Carmel Print.

Roos, M. 2004. *Maria Radna. Ein Wallfahrtsort im Sudosten Europas*, Schenll&Steiner/Verlag, Regensburg, vol.I/1998, vol. II/2004.

Vlăsceanu, M. 2005. *Sculptura barocă din Banat*. Timişoara: Editura Excelsior Art.

Vlăsceanu, M. 2011. *Între normă şi formă. Evoluţia arhitecturii baroce în mediul ortodox din Banat (secolul al XVIII-lea*, în volumul*:* Identitate confesională şi toleranţă religioasă în sec. XVIII-XXI, „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica",15/II Ed. Mega, Alba-Iulia, 2011, pp. 89-112.

Vlăsceanu, M. 2017. *18th Century Serbian Architectural Principles in the former provinces of the Habsburg Empire, a case study on Banat and Hungary,* în Ishodista, Novi Sad, pp. 63-76.

BDD-A31488 © 2020 Jatepress
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:23 UTC)